

ними, яко властьюю своею шафовать, на вечные часы маєть. Нижли я зоставую себе вольность уживанья тыхъ именей, где бых до которого приехала же вешелое владности росказанья и уживанья пожитковъ и послушенства подданныхъ, не маєть мне сынъ и зять мой милый забороняти. А вежде и то праву его м(и)л(о)сти не маєть шкодити, бо вжо через то || [210зв.] другимъ описомъ ани тестаментомъ моимъ тыхъ вышей мененыхъ замковъ и именей отъ его м(и)л(о)сти отдаляти ниякими причинами не хочу и не буду мочи, а нихто оный одно его м(и)л(о)сть кн(я)же Семионъ Слуцкий, по смерти моей за моимъ правомъ, которое я на его м(и)л(о)сть вливамъ, волен будетъ тыми замкы, дворы и селы вышей менеными, яко сынъ и зять мой милый, владать, шафовать водле воли а мысли своею, где хотя ихъ оборочать.

И на то есьми его м(и)л(о)сти дала сесь мой листь з моею печатю, и с подписомъ руки моею властьюю.

А при томъ были и того добре сведоми вельможный панъ его м(и)л(о)сть, панъ Станиславъ Кграбянатеъ, чыне воевода краковский, староста любельский, бельский и урендовский, а его м(и)л(о)сть кн(я)же Иванъ Федоровичъ Чорторыйский, а уряники его королевское м(и)л(о)сти дворные оного паньства Великого кн(я)зства Литовского, ихъ м(и)л(о)сть панъ Янь Еронимовичъ Ходкевичъ, стольникъ, панъ Остафей Воловичъ, маршалокъ и писар, староста медницкий и могилевский, державца усятский и озерический, панъ Янь Шымковичъ, маршалокъ и писарь, староста тыкотинский, панъ Янь Миколаевичъ Гайко, писар, конюший городенский, державца ошменский, утенский и красносельский, а панъ Михайло Свиноский. Якожь ихъ м(и)л(о)сть за моею прозбою печати свои приложили к сему моему записному листу.

Писанъ у Кракове лета Божего нароженья тисеча пятсот петдесят девятого, м(е)с(я)ца мая, двадцатого дня¹.

И на то дали есмо кн(я)зю Семену Слуцкому сесь наш листь альбо выпис с книг наших под нашою печатю.

Писан у Кракове лета Божего нароженья 1559, месяца июня 7 дня. ||

Оригінал: Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389 (Литовская метрика). – Оп. 1. – Ед. хр. 38. – Л. 209 – 210об.

Джерела та література

1. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389. Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 31.
2. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389. Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 38.
3. Німчук В. Правила видання пам'яток писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. – К., 1995. (проект).

УДК 398.3 (=161.2) (292.452)

О. Серебрякова

МАНТИЧНІ ДІЇ З КІЛКАМИ В ОБРЯДОВІЙ ПРАКТИЦІ ЖИТЕЛІВ ЧЕРКАЩИНИ

У статті на основі етнографічних даних і польових матеріалів проаналізовано ворожіння з кілками у традиції українців Черкащини. З'ясовано, що вони є загальноукраїнськими, виявлено їхню семантику та локальну специфіку.

Ключові слова: ворожіння (гадання, дивінації, мантичні дії/практики), кілок, пліт, рахувати, весілля, дівування.

In the article based on author's own field materials has been analysed a kind of traditional divinations made by means of pegs in Cherkasy land Ukrainians' ritualism. It has been proven that mentioned mantic acts were spread along the whole of Ukraine, was open semantics and some local features.

Keywords: fortune telling (divinations, mantic actions/practices), peg, raft, count, marriage, girlhood.

Пошук друкованих праць, які торкаються обраної проблематики, виявив лише дві. Принагідні згадки у відповідних розділах про календарну обрядовість на досліджуваному терені містять праці А. Кримського і М. Максимовича [14; 17]. Серед етнологічних видань, які з'явилися останнім часом, відзначимо монографію Л. Горошко, у якій розглянуто дівочі ворожіння з використанням води [7, с. 83-90, 94-98]. Тому стаття в основному ґрунтуватиметься на власних польових матеріалах, а також дослідниці Л. Горошко, які призбирано впродовж 2008-2010 років під час експедицій у села Корсунь-Шевченківського, Канівського, Черкаського, Золотоніського районів Черкаської області.

З-поміж різних обрядодій, приурочених до зимового циклу календарних свят, як відомо, помітне місце посідали ворожіння. За їхньою допомогою наші предки віддавна намагалися довідатися про майбуття, передбачити власну життєву долю. Один із багатьох способів, який, як вірили, може висвітлити це приховане майбутнє, – певні дії з тими чи іншими предметами, зосібна з кілками плоту.

На досліджуваному терені це загальнопоширене в Україні дівоче гадання, має свої особливості. За етнографічними фіксаціями, зазвичай учерчі в одне із зимових свят (Андрія, Святий вечір, Меланку), відданиці підходили до плоту і найчастіше лічили кілочки від початку до кінця примовкою “то вдовець – то молодець” (або навпаки)¹. На якому слові закінчився підрахунок, за такого й мала б вийти заміж. Цей спосіб дивінацій, що ним послуговувались на свято Катерини, записала у Попівці Звенигородського повіту С. Терещенко ще у 20-х роках ХХ ст. Сучасні польові матеріали свідчать, що найпопулярнішою при рахуванні кілків була саме ця словесна формула (с. Пішки, Виграїв, Глушки, Кошмак, Квітки, Кірове, Ситники, Сахнівка, Набутів Корсунь-Шевченківського р-ну; Таганча, Яблунів, Хмільна, Межиріч, Лука, Тростянець Канівського р-ну) [1, арк. 5; 3, арк. 6-7, 15, 82, 90, 97, 116, 130, 151, 168, 187-188, 214, 227, 229, 239; 14, с. 200]. Її застосовували й жителі інших регіонів України (Бойківщина, Лемківщина, Полісся, Поділля, Слобожанщина) [4, с. 75; 5, с. 102; 6, с. 3; 9, с. 79; 11, с. 51; 12, с. 63; 18, с. 189; 19, с. 20; 21, с. 72; 25, с. 357; 26, с. 54; 27, с. 130; 28, с. 70; 31, с. 5; 32, с. 260].

Скажімо, у Хвильово-Сорочині (Золотоніського р-ну) дівчина починала лічбу від кілка, на якому закінчила її попередниці, а у Деренківці (Корсунь-Шевченківського р-ну) рахуванню передувало покладання на першому колику обрядового хліба: “...На першому стовпці положимо книша, а потом, який вийде до кінця. На одному тині читали. Та з краю почне, а та ж отак надійде трошки від цієї, бо як із краю, то воно ж однаково попаде... і що в їх вийде: “удівець” чи “молодець”? [3, арк. 25-26, 353]. Переважно за допомогою традиційних поминальних страв (куті, млинчик, пироги, хліба) намагалися задобрити духів-опікунів, які, за віруваннями, виступали посередниками між світами і допомагали у визначенні долі. Тому використання ритуальної їжі у процесі мантичних дій можна вважати пожертвою померлим пращурам.

Ще одним “учасником” мантичних практик був елемент жіночого одягу. Так, за даними із смт. Стеблів (Корсунь-Шевченківського р-ну) дівчата лічили кілки по черзі, попередньо відмірявши на тині сім поясів: “... оце, що поясом одміряли і тут давай: “удівець”, “молодець” (середину читали)... Да, да, далі продовжували – оце сім поясів одчитала одна і перешчитала так “удівець”, “молодець”... друга одчитала і третя” [3, арк. 40].

У інших наддніпрянських селах, хапаючись за коли плоту на свято Андрія чи Меланки, паньки намагалися довідатись, чи одружаться вони цього року. Для цього відлік парами починали з краю тину і йшли до кінця (с. Ситники, Черепин Корсунь-Шевченківського р-ну; Яснозір'я Черкаського р-ну; Плешкані, Ковтуни, Шабельники Золотоніського р-ну) або ж назначали місце, наприклад, зсердини (с. Заріччя Корсунь-Шевченківського р-ну). За повір'ями, які також побутували на бойківському Підгір'ї, Північній Лемківщині (Сяноччина), кінцева парна цифра означала, що цього року дівчина справлятиме весілля, “буде у парі”. У разі, якщо в кінці тину їх виявилось не допари, “то треба ще посидіти у дівках”. Однак маємо приклади й інших тлумачень результатів ворожіння. Скажімо, у Заріччі (Корсунь-Шевченківського р-ну) занотовано нетипове пояснення, відміне від традиційних: “А як оце прийшов: “пара”, “пара”, “пара” і остається одно, значить хтось помре або шось трапиться. То правда”. А у Шабельниках (Золотоніського р-ну) вважали так: “... як допари, то молодець, це за хлопця вийдеш, а як не допари, то за удовця...” [3, арк. 107, 138, 154, 160, 275, 293, 323; 15, с. 49; 30, с. 203].

“Віщий” кілочок також міг “підказати” відданиці, які фізичні властивості матиме її суджений, його матеріальний стан та ін. До прикладу, на Золотоніщині вважали, що корявий, кривий кілок пророкував старого чоловіка, натомість гарний, гладенький –

¹ Таким же вербальним супроводом користувались дівчата зі с. Полствин (Канівського р-ну), проте рахували не весь пліт, а лише від одного до дев'ятого кілочка [3, арк. 193].

парубка (с. Хвильово-Сорочин) [3, арк. 353]. У с. Коробівка також звертали увагу на вигляд кілка: рівний і без кори означав здорового, але бідного судженого, а кривий в корі – горбатого багача [3, арк. 284]. Про таке ж за схожими прикметними ознаками довідувалися й у Ковтунах, Кропивні [3, арк. 289, 335].

У деяких селах Золотоніського району ці дівочі ворожіння вирізняються локальною специфікою. Так, обираючи наосліп якийсь один кілок, жителі с. Деньги, Богуславця, Дмитровки, розглядали його і відразу робили висновки про матеріальний стан нареченого. За традиційними віруваннями, голий патик пророкував бідного, а наявність кори на ньому свідчила про заможність майбутнього чоловіка. У Антипівці, окрім аналогічних пояснень, занотовано й таке: доточений кіл означав, що доля поєднає з удівцем [3, арк. 279, 303, 309, 331, 341, 345]. А, скажімо, на Буковинській Гуцульщині, за твердженнями Г. Маковій, стрункий патик вшчував гарного чоловіка; кривий – п'яницю; грубий – багатого [16, с. 194].

З метою передбачити соціальний статус та матеріальний достаток майбутнього чоловіка, панянки зі с. Мошни (Черкаського р-ну) позначали собі кілок, до якого будуть лічити, солом'яним перевеслом. Тут такі колективні гадання, які виконували на одному плоті, мали доповнений вербальний супровід – “удівець”, “молодець”, “розвідець”. За оповідями інформаторів, на семантику мантичних дій “указувала” кора: “якщо той кілочок у корі, не обдерта кора на йому, то то буде багатий, а як голий, то буде бідний” [3, арк. 60-61]. Порахувавши колики традиційною примовкою, відданиці зі с. Таганча (Канівського р-ну) вірили, що в разі попадання переламаного кілка не судилося одружитися, оскільки “ті пари вже нема” [3, арк. 168].

Із тих же теренів маємо й інші своєрідні свідчення, зокрема про обрядове застосування у мантичних практиках одного з атрибутів потойбіччя. Скажімо, жителі с. Драбівці (Золотоніського р-ну), обравши “вдівця” або “молодця”, позначали свій кілочок різнокольоровими нитками. “...А тоді ж ото мірялися (зав'язані кілки. – О. С.) і чия верхня рука, то він її буде ж. Отак мірялися дівчата: оце раз, два, три і вже більше нема кілочка – значить твій (показує, ставили кулак над кулаком. – О. С.)”. Сподіваючись уникнути весілля з небажаним парубком (наприклад, який мав фізичні вади: був кривим, сліпим), відданиці намагалися схитрувати – вмотити свою руку так, щоб вона не опинилася нагорі [3, арк. 246]. Зрідка на Черкащині про фізичний стан майбутнього чоловіка довідувалися, порахувавши весь пліт нетиповою примовкою, в якій уже закладена відповідь: “горбатий, сліпий, прямий, такий” – “і кому який попаде” (с. Скориківка Золотоніського р-ну) [3, арк. 265].

Своєрідні відміни, що стосуються порядкового номера обраного кілка, побутували у наддніпрянському с. Мицалівка (Золотоніського р-ну), де їх рахували від початку плоту тричі по дев'ять (тобто, “віщим” був двадцять сьомий), щоб з вигляду різнокольоровими довідатися про матеріальний стан судженого. За записом М. Максимовича у першій половині XIX ст., на свято Меланки так чинили з метою передбачити соціальний статус чоловіка. Проте, заплочивши очі, дівчата починали відлік від першого-ліпшого кілка такою словесною формулою: “Се не один, се не два, се не три...” [3, арк. 296; 17, с. 140]. У схожий спосіб колись ворожили на теренах Гуцульщини, Чернігівщини, Полтавщини [8, с. 4; 13, с. 150; 19, с. 20; 24, с. 163].

Варто зазначити, що на досліджуваному терені занотовано парубочі бешкетування, які у минулому символізували усунення перешкод на шляху до бажаного шлюбу. Так, у Полствині (Канівського р-ну) та Скориківці і Ковтунах (Золотоніського р-ну) стовпчик на плоті зумисне мазали сажено, лайном або ще чимось [2, арк. 90; 3, арк. 265, 293].

Дівочі дивінації з кілками, які виконували в період різдвяно-новорічних свят, наявні й у календарній обрядовості росіян, білорусів, поляків, румунів і молдаван. Однакове семантичне навантаження, способи виконання, ритуальне та функційне призначення вказують й на прадавнє коріння таких матримоніальних гадань [10, с. 9; 20, с. 50-51; 22, с. 363; 23, с. 78; 29, с. 176; 33, с. 271; 34, с. 312, 314].

Як видно з вищевикладеного, мантичні дії з кілками є матримоніальними (шлюбними), оскільки їх здійснювали з метою передбачити соціальний статус, матеріальний та фізичний стан майбутнього чоловіка, а також час бажаного весілля. Аналіз теренового етнографічного матеріалу, а також широкого кола порівняльних даних засвідчив, що на досліджуваній території побутували дівочі ворожіння з кілками, які мають загальноукраїнську й навіть загальнослов'янську основу. До локальних особливостей належать окремі тлумачення семантики результатів гадань, способи виконання, примовки.

Відомо, що під час усіх ворожінь апелюють до “іншого” світу. Пліт, який складається з кілочків, і є символом пограничного локусу між “своїм” і “чужим” простором найкраще підходить для здійснення мантичних обрядодій, унаслідок контакту з нечистою силою. У даному типі дивінацій цьому сприяють кілок, нитки, ритуальна їжа. Якщо враховувати той факт, що кілок символічно заміняє шлюбного партнера, стає зрозумілим його використання у цих матримоніальних ворожіннях. Крім того, виявлено певні збіжності між способами дивінацій із кілками та дровами: словесні формули, пояснення вислідів на основі лічби (приміром, дуалістичне тлумачення символіки “парного/непарного”), розміру деревини. Ймовірно, задля посилення ефективності гадань з кілками, послугувувалися трикратним повторюванням числа дев'ять. У сучасну пору такі мантичні практики вже не побутують, хоча й досі живуть в народній пам'яті старожилів.

Джерела та література

1. Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 587. – (Горошко Л.М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. (польові матеріали 2008 р.). – Арк. 1-74.
2. Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 594. – (Горошко Л.М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Канівського р-ну Черкаської обл. (польові матеріали 2009 р.). – Арк. 1-143.
3. Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 608. – (Серебрякова О.Г. Польові матеріали з Корсунь-Шевченківського, Черкаського, Канівського та Золотоніського районів Черкаської обл. за 2008, 2009, 2010 рр.). – Арк. 1-354.
4. Артюх Л. Село Товстенке вчора й сьогодні / Л. Артюх // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 2 (березень-квітень). – С. 73-77.
5. Беньковский И. Девичий праздник св. Андрея / И. Беньковский // Киевская старина. – 1895. – Г. 14. – Т. 51 (декабрь). – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. – С. 100-103.
6. Вакульчик М. Різдвяні звичаї на Поліссі / М. Вакульчик // Жіноча доля. – Коломия, 1936. – 1-15 січня. – Ч. 1-2. – С. 2-3.
7. Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини / Л.Горошко. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2014. – 256 с.
8. Гургула І. Різдвяні народні вірування і звичаї / І. Гургула // Жінка. – Львів, 1935. – Ч. 1. – С. 4-5.
9. Доманицький В. Народний календар у Ровенському повіті, Волинської губернії / В. Доманицький // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 62-89.
10. Зеленин Д. Из быта и поэзии крестьян Новгородской губернии (По материалам из бумаг В.А. Воскресенского) / Д. Зеленин // Живая старина. – 1905. – Вып. I и II. – Год XIV. – С.-П.: Типо-Литография В.О. Пастор. – С. 1-56.
11. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят (зап. у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах) / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. III. – С. 33-60.
12. Иванов П. Жизнь и поверья крестьян Кулянского уезда, Харьковской губернии / П. Иванов. – Х.: Типография «Печатное Дело», 1907. – 216 с.
13. Коломийченко Ф. Різдвяні обряди і звичаї в Чернігівщині (в селі Прохорах, Борзен. пов.) / Ф. Коломийченко // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 142-154.
14. Кримський А.Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макету 1930 р. / А.Ю. Кримський. – Черкаси: Вертикаль, 2009. – XVI + 438 + 10 с., іл.
15. Майчик І. Одрехова в минулому 1419-1999 / І. Майчик, М. Цуприк; за ред. Я. Швяглі. – Львів: Каменярь, 1999. – 187 с.
16. Маковий Г. Затоптаний цвіт. Народознавчі оповідки / Г. Маковий. – К.: Укр. письменник, 1993. – 205 с.
17. Максимович М. Дні та місяці українського селянина / М. Максимович; пер. з рос. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
18. Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині. Весілля, народні звичаї та обряди / П. Медведик. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 224 с.
19. Милорадович В. Рождественская Святки в северной части Лубенского уезда / В. Милорадович. – Полтава: Типография Губернского Правления, 1893. – 24 с.
20. Никифоровский Н. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н. Никифоровский. – Витебск: Губернская Типо-Литография, 1897. – 337 с.
21. Папіж В. Деякі релігійні обряди і звичаї Підгаєччини / В. Папіж // Підгаєцька земля: Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто; К., 1980. – 744 с.
22. Попов Н. Народные предания жителей Вологодской губернии, Канриковского уезда / Н. Попов // Живая старина. – СПб., 1903. – Вып. 3. – Год 13. – С. 361-363.
23. Попович Ю. Молдавские новогодние праздники (XIX – начало XX века) / Ю. Попович. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 183 с.
24. Ріпецький О. Парубочі й дівочі звичаї в селі Андріяшівці Лохвицького повіту на Полтавщині / О. Ріпецький // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 155-169.

24. Самбірський Д. Дещо про свято-андріївські звичаї й вірування в Самбірщині (с. Городище) / Д. Самбірський // Життя і знання. – Львів. – 1938. – Ч. 12. – С. 357.
25. Свидницький А. Великдень у Подолях / А. Свидницький // Основа. – СПб.: В Типографії І. Тиблена і комп., 1861 (ноябрь – декабрь). – С. 26-71.
26. Сивицький М. Духова культура / М. Сивицький // Лемківщина: Земля – люди – історія – культура. Т. II: Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988. – Т. 206. – С. 102-194.
27. Скоропад В. Мої спогади / В. Скоропад // Літопис Борщівщини: Історико-краєзнавчий збірник. – Вип. 3. – Борщів: Чумацький шлях, 1993. – 100 с.
28. Сырку П. Изъ быта бессарабскихъ румынъ. I. Народный календарь румынскаго населенія въ Бессарабіи / П. Сырку // Живая старина. – 1913. – В. I-II. – Годъ XXII. – С. 147-180.
29. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / І. Франко // Етнографічний збірник. – Т. V. – Львів, 1898. – С. 160-218.
30. Хомик В. Звичаї та обряди лемків / В. Хомик // Наше Слово. – Варшава, 1963. – № 23. – С. 5.
31. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. Чубинский. – С.-П., 1872. – Т. 3. – 488 с.
32. Biegeleisen H. U kolebki. Przed oltarzem. Nad mogiłą / H. Biegeleisen. – Łwów, 1929. – 572 s.
33. Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877-1891 / M. Federowski. – Т. 1. – Kraków: Wydawnictwo Komisji antropologicznej Akademii Umiejętności, 1897. – 509 s.

УДК 398.4(477.82/.83)

А. Кривенко

АПОТРОПЕЇЧНА СЕМАНТИКА ВОДОХРЕСНОЇ ОБРЯДОВОСТІ У ВОЛИНЬЯН (НА ОСНОВІ ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛІВ З СОКАЛЬЩИНИ)

У статті на основі польових етнографічних матеріалів, зафіксованих автором у Сокальському районі Львівської області, проаналізовано демонологічні уявлення волинян, пов'язаних зі святом Водохреще; здійснено характеристику та простежено локальну специфіку магічно-охоронних обрядодій у структурі відзначення свята та апотропеїчного застосування головних йорданських атрибутів.

Ключові слова: Водохреще, Волинь, Сокальщина, демонологія, апотропей, обряд, атрибут, уявлення.

In the article are analysed demonological beliefs, which are related to the Theophany Day, of the population of the Volyn; it is based on the author's field ethnographic materials, recorded in Sokal districts of Lviv region. In the article are described and is traced the local specific of magic and protective ceremonial actions in the structure of marking of holiday and apotropeical use of the main Theophany attributes.

Keywords: Theophany, Volyn, Sokal, demonology, apotropaion, ceremony, attribute, visions.

Богоявлення Господнє, в народі більш зване Йордан або Водохреще, – одне з найважливіших народно-церковних свят, яке завершує різдвяно-водохресний етап зимового календарного циклу. У зв'язку з цим його звичаєво-обрядове відзначення наповнене ритуалами, спрямованими на захист, нейтралізацію та знешкодження “нечистої” сили, яка, за повір'ями, перебуває у земному світі впродовж усіх різдвяних свят. З огляду на недостатнє наукове вивчення оберегових функцій йорданської обрядовості й атрибутики українців доцільно здійснити такий розгляд на основі матеріалів вузьколокальних теренових досліджень. Це сприятиме конкретнішому з'ясуванню етнорегіональної специфіки та загальноетнічних рис окресленої ділянки традиційної культури українців. Одним із таких теренів є Сокальщина на Львівщині, яка репрезентує галицьку частину історико-етнографічної Волині¹, – району, де, попри недостатню вивченість та висвітлення у фаховій літературі, збереглося чимало реліктів та локальних особливостей не лише зимової обрядовості, а й духовної культури краю загалом. Відтак, необхідною є характеристика магічно-охоронних обрядодій у структурі відзначення свята Водохреще та дослідження апотропеїчного застосування головних йорданських атрибутів у волинян Сокальщини.

Джерельною основою розсліду є етнографічні дані, зафіксовані автором в ході польової експедиції у 2013 році в селах Сокальщини [1]. З метою історико-порівняльного аналізу використано матеріали кінця XIX – початку XX століть, а також новочасні розвідки, присвячені окремим аспектам різдвяної обрядовості не лише досліджуваного району, а й інших теренів Волині (праці Б. Сокальського, І. Коперницького, Н. Димнича, В. Галайчука, А. Дмитренка, Т. Пархоменко і ін.).

У звичаєво-обрядовій структурі різдвяно-водохресних свят простежено ритуали запрошення, частування та проводів душ померлих родичів [Див.: 16, с. 334] й вигнання усіх потойбічних істот загалом. Останнє виражено в обрядовому комплексі відзначення свята “Водохреще” або “Йордану”, яке чітко простежено на Сокальщині [4, арк. 8, 12, 13, 33, 5, 62, 71]. Тут ще в XIX ст. період від Нового Року до Богоявлення українці вважали часом розгулу “нечистої” сили. Існувала навіть заборона працювати вечорами і запалювати в хаті світло, аби не накликати помсту та гнів злих духів [25, с. 184]². Мотив їхнього вигнання простежено в головному йорданському обрядодії – освячення води. Респонденти стверджували, що в давнину воно відбувалося на водоймі. Згідно із загальноукраїнською традицією, процесія на чолі зі священником йшла до найближчої ріки чи ставка. Після відправи молебнів священник занурював хреста в ополонку, що символізувало освячення води, після чого селяни набирали її в посудини для власного вжитку. Прикметним є звичай, розповсюджений на всій Волині, в момент занурення хреста стріляти з рушниць та влаштовувати гомін [5, с. 8; 11, с. 63; 19, с. 331; 22, с. 4]. Такий апотропеїчний галас спрямований на знищення “нечистої” сили, яка, згідно з повір'ями, в результаті освячення водойми, виходить на сушу. З уявленнями про очищення води від усього “злого”, “поганого”, “нечистого” пов'язана заборона на прання у ній одягу впродовж одного або двох тижнів після свята [3, арк. 124]³. Так, за віруванням населення Сокальщини, зафіксованим ще у XIX ст., злі сили, яких, мовляв, вигнав із води хрест, обов'язково поверталися туди після того, як хтось виправ у водіймій одяг [22, с. 258]. Цікаво, що на початку XX ст. про жінку, яка прала невдовзі по Водохрещу одяг волиняни казали: “От уже чорта пішла топоти, не могла трохи почекаати” [2, арк. 29]. Зауважимо, під час експедиційного дослідження нам вдалося зафіксувати аналогічне вмотивування цієї заборони, що свідчить про збереженість на Сокальщині давніх уявлень: “Бачите, воду святили по ополонках і нечистий вже вискакував з води, бо він в священій воді не може бути. А потім іматі прати тими працями, працями такими дерев'яними. Ну, і як жінка хляпне тим працею, чорт обов'язково скаче в воду. І вже знов будуть в воді чорти... Зараз по Йорданіне, хоч за тиждень, чи більше. Бо все одно треба було йти прати. Тоді чортів задували” (с. Городиловичі, нині Сокальського р-ну Львівської обл.) [1, арк. 8].

На Сокальщині, як і на всій Волині, водосвяття традиційно відбувалося в два етапи: біля церкви – напередодні Водохреще та освячення водойми безпосередньо в день свята. У надвечір'я Богоявлення Господнього перед трапезою селяни окроплювали принесеною з церкви водою усі житлові та господарські споруди, а також худобу для захисту від злих сил⁴. З колосків жита, які витягли з різдвяного снопа, виготовляли спеціальне кропило. Виконавцем обряду був господар, котрого супроводжував хтось із членів сім'ї, тримаючи в руках хліб, кутю та посудину з освяченою водою [3, арк. 81, 124]. Цікаво, що на Сокальщині до цього дня випікали спеціальний прісний хліб (іноді дев'ять хлібин) із зображенням хреста, якого під час освячення кожної будівлі господар розламував на кусочки й з'їдав [25, с. 188]⁵. При цьому глава сім'ї на дверях кожної будівлі малював освяченою крейдою одного або три хрестики [5, с. 8; 11, с. 63; 22, с. 2; 23, с. 100; 24, с. 145; 25, с. 187]. Зауважимо, що на Кременеччині (Тернопільська обл.) господар також випалював свічкою хрести на одвірках [7, с. 235], а на волинсько-опільському пограниччі встромляв на воротах

¹ Галицька Волинь – територія північних районів Львівської обл. з мм. Сокаль, Радехів, Кам'янка-Бузька, Буськ, Броди і ін. північніше Рави-Руської, південніше Кам'янки-Бузької–Буська–Олеська–Підкаміня, що 1772 року відійшла до Австрії [14, с. 44].

² Заборона на різні види робіт існувала і на Поліссі [7, С. 95].

³ В записках П. Чубинського знаходимо таку аргументацію цієї заборони: “Протягом тижня чорти сидять глибоко у воді і не можуть інакше вилізти, як тільки вхопившись за білизну” [19, с. 5].

⁴ На волинсько-опільському пограниччі вірили, що під час окроплення обійстя негрішна людина може побачити, як “лихе тікає од тої води” [16, с. 331].

⁵ Подібний звичай існував на Холмщині, де хліб мав форму хреста (“найстарша булка”), а після повернення з церкви на Водохреще несли його до обори і згодовували всім домашнім тваринам [17, с. 269].